

Arkeologisk förundersökning i

KÅRBY

vid utbyggnad av bostadshus på bytomt
RAÄ 830 i Stora Tuna socken, Borlänge
kommun, Dalarna

Arkeologisk rapport 2013:16

Britt-Marie Hägerman

Arkeologisk förundersökning i

KÅRBY

vid utbyggnad av bostadshus på bytomt
RAÄ 830 i Stora Tuna socken, Borlänge
kommun, Dalarna

Britt-Marie Hägerman

Dalarnas museum
Arkeologisk rapport 2013:16

Renritning: Joakim Wehlin och Eva Carlsson

Form: Eva Carlsson

Framsida: Utsikt från undersökningsytan mot Dalälven och Tyllsnäs udde. Foto-
graferad mot söder. Fotograf Britt-Marie Hägerman.

Rapporten kan beställas från Dalarnas museum, Box 22, 791 21 FALUN
tfn 023-76 55 00, fax 023-283 58, e-post info@dalarnasmuseum.se

© Lantmäteriet i2012/1270

© Dalarnas museum 2013

Tryck: Dalarnas museum, Falun, 2013

ISSN 1400-8815

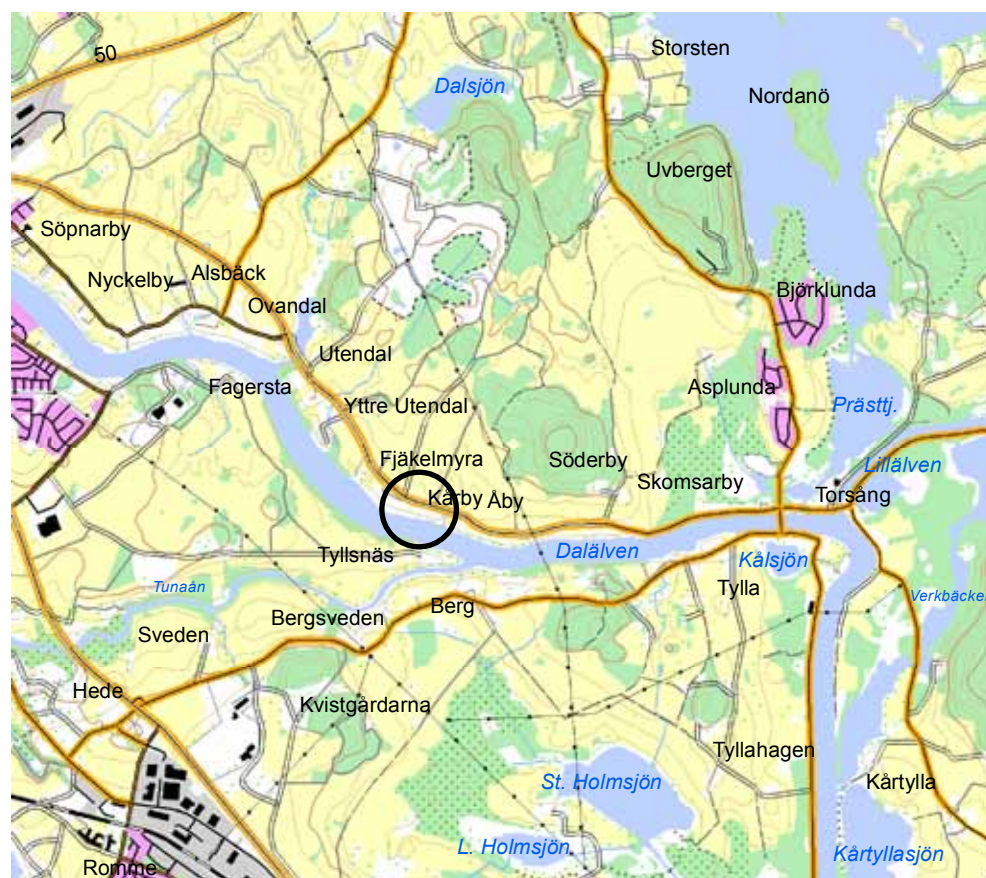
Innehåll

Inledning	5
Syfte.....	6
Metod.....	6
Topografi	6
Kunskapsläge.....	7
Undersökning.....	9
Resultat	11
Datering.....	11
Tolkning	12
Måluppfyllelse.....	12
Sammanfattning	13
Referenser.....	13
Historiskt kartmaterial	13
Internet	13
Tekniska och administrativa uppgifter	14
Figurförteckning.....	15

Inledning

I samband med en planerad tillbyggnad av ett bostadshus som ligger inom fornlämning RAÄ 830:1 på fastigheten Kårby 1:5, Stora Tuna socken, Borlänge kommun, utförde Dalarnas museum en arkeologisk förundersökning i enlighet med länsstyrelsens beslut, dnr 431-5276-2013 (figur 1).

Det planerade arbetsföretaget berörde västra delen av Kårby gamla bytomt (figur 2). Förundersökningsområdet var 84 kvadratmeter stort och låg intill östra gaveln på befintligt bostadshus, byggt på 1970-talet. Uppdragsgivare var Jan Sjöberg. Den arkeologiska undersökningen genomfördes under en dag i juli 2013 av Dalarnas museums arkeologer Britt-Marie Hägerman och Joakim Wehlin.

Figur 1. Utdrag ur terrängkartan med undersökningsområdet inom den svarta ringen. Skala 1:50 000.

Syfte

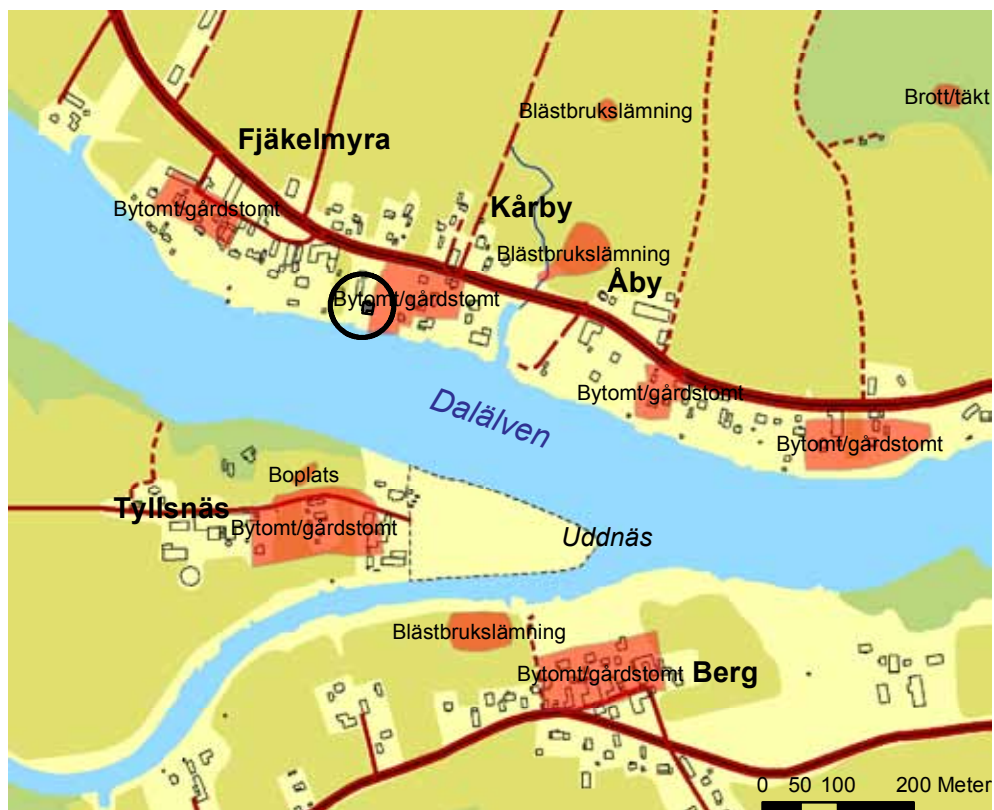
Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att närmare klargöra fornlämningsförhållandena inom den yta som avsågs att exploateras och att försöka fastställa deras ålder, karaktär och vetenskapliga potential. Resultatet skall användas som underlag i länsstyrelsens fortsatta handläggning i ärendet.

Metod

Då exploateringsytan var begränsad avbanades matjorden över hela undersökningsområdet skiktvis ner till naturlig mark med hjälp av grävmaskin med planeringskopa. Schaktbotten handrensades. En plan upprättades över undersökningsytan och de anläggningar som framkom. Schaktet beskrevs skriftligt och fotograferades. Anläggningarna undersöktes, beskrevs, ritades och fotograferades i plan och profil och prover togs för datering. Undersökningsytan och anläggningar mättes in manuellt utifrån det befintliga huset och fastighetskartan.

Topografi

Undersökningsområdet är beläget längs Dalälvens norra strand och utgörs av sedimentjord. Marken i en cirka 500 meter bred zon längs älven består av mo och mjäla. Området sluttar åt söder och Dalälvens strand och ligger 110 meter över havet. Landskapet är öppet och idag helt uppodlat. Undersökningsområdet består av trädgårdsmark.

Figur 2. Utdrag ur fastighetskartan med undersökningsytan inom den svarta cirkeln och omgivande fornlämningsområden markerade med ljusrött. Skala 1:10 000.

Figur 3. Utdrag ur geometrisk jordebok (U2:164) över byarna Kärby och Åby från 1645, rektifierade mot fastighetskartan. Dagens vägar är rödbruna, fornlämningarna ljusröda och aktuell undersökningsyta gul. Skala 1:4 000.

Kunskapsläge

Stora Tuna socken är en av Dalarnas fornlämningstätaste socknar med cirka 800 kända fornlämningar. Socknen är också en av Dalarnas odlingsintensivaste varför åtskilliga lämningar som tidigare varit synliga ovan jord har skattats åt förgängelsen. På slätten är de bevarade gravfälten få liksom boplatser av stenålderskaraktär. Slaggförekomster är i gengäld desto fler och påträffas ofta i plöjd mark. Det gör även boplatser från järnåldern och medeltida bytomter. Metallhanteringen tycks under lång tid ha spelat en väsentlig roll för människornas utkomst och traktens ekonomi.

Dalälvens norra strand mellan Torsång och Kälavet är främst känt för en handfull lämningar efter förhistoriskt blästbruk samt de medeltida bytomterna längs älven (figur 2). Kring Torsång finns även ett flertal förhistoriska gravar och gravfält samt stenåldersboplatser och järnframställningsplatser. Dalarnas museum har utfört ett flertal arkeologiska undersökningar i anslutning till bytomter längs Dalälven i exempelvis Hönsarvet, Islingby och Kälavet. Där har det bland annat återfunnits rester av en bronsåldersboplats, gravhögar och

Figur 4. Översikt över undersökningsytan. Fotograferat från sydsydost. Foto Britt-Marie Hägerman.

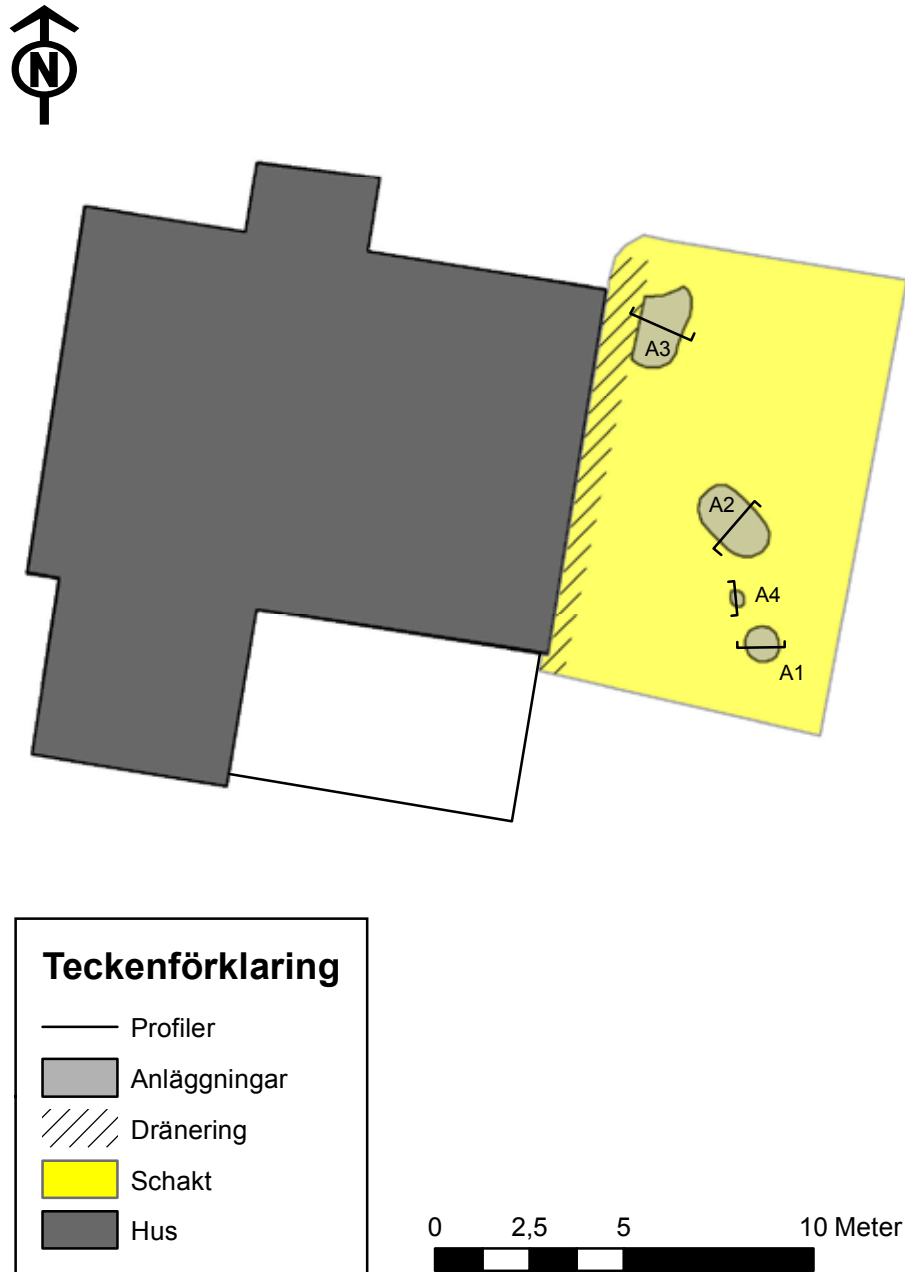
långhus från yngre järnålder samt medeltida husgrunder. Järnåldersbebyggelse och gravar återfinns i huvudsak i området nära Dalälven.

Det har inte gjorts någon undersökning inom Kårby medeltida bytomt tidigare. Vid en arkeologisk utredning 1999 inför byggandet av gång- och cykelbana mellan Kälarvet och Torsång grävdes två schakt belägna norr om vägen (väg 800), mellan två gårdar i nutida Kårby (Bennström m.fl. 2000). Schakten var belägna i åkermark och inga fynd gjordes. Samtidigt gjordes en kartanalys och inventering av området.

Under 1600-talet och förmodligen även stor del av medeltiden var det aktuella området en del av Kårbys bytomt. Kårby nämns första gången 1385 i skrift (SOFI). Troligen är förleden ett mansnamn, Kare eller Kåre (Ståhl 1982). Ortnamn med efterleden -by brukar räknas som förhistoriska och tolkas i betydelsen gård och eller samling gårdar (Pamp 1988:38ff). Är förleden ett namn, som i Kårby, tyder det på namngivning under yngre järnåldern.

Kårby bestod under 1600-talet av tre skattehemman belägna vid Dalälvens strand (Bennström m.fl. 2000). Gårdarna låg samlade inom en sammanhängande bytomt vilken troligen var reglerad (figur 3). Norr om bebyggelsen fanns två långsträckta åkergården och ovanför ett ängsgärde, Byränget. Sädesgårdet "w" låg tillsammans med Fjäkelmyras och trädesgårdet "v" med Åbys. De två tegskiftade åkergårderna brukades i tvåsåde och tegarna låg i ägoblandning. Ängsgärdet var gemensamt tegskiftat. Bygränsen mot Fjäkelmyra var dragen längs en väg genom sädesgårdet. En vägsträckning löpte parallellt med älven och passerade norr om bebyggelsen. Ytterligare en väg gick norrut över trädesgårdet och mynnade i en fägata innan den nådde utmarken. Inom bytomten fanns flera inhägnade "täppor" som benämndes tomter, "ä" och "ö" hustomter. Förundersökningsområdet låg inom "ä" som på 1600-talet brukades som åker och äng.

Vid jämförelse med dagens kartbild har Kårbys bygräns förändrats sedan 1600-talet, medan väg 800 i stort sett har samma sträckning som på 1600-talet.

Figur 5. Detaljplan över undersökningsytan med anläggningar och profiler markerade. Skala 1:200.

Undersökning

Bytomten är 110x60–90 meter stor (Ö-V) och avgränsad utifrån utbredningen i den geometriska jordeboken från 1645. Undersökningsområdet låg i bytomtens sydvästra kant (figur 3).

Undersökningsytan var 7x12 meter stor (N-S) och 0,25–0,35 meter matjorden schaktades bort ner till sanden. I matjorden återfanns enstaka tegelfragment.

Fyra anläggningar framkom närmast diagonalt över området. De undersöktes till hälften (figur 5).

Figur 6. Nedgrävning A1 i profil. Fotografat från norr. Foto Britt-Marie Hägerman.

A1 Nedgrävning

Anläggningen var oval, 1x1,2 meter stor (N-S), och 0,3 meter djup (figur 6). I ytan syntes grå humös sand, sot- och kolfläckar samt rötter. I profil var anläggningen skålformad och hade ett stråk av kol i botten samt i fyllningen gråvit, eldpåverkad, sand. Kolprov togs i botten av anläggningen.

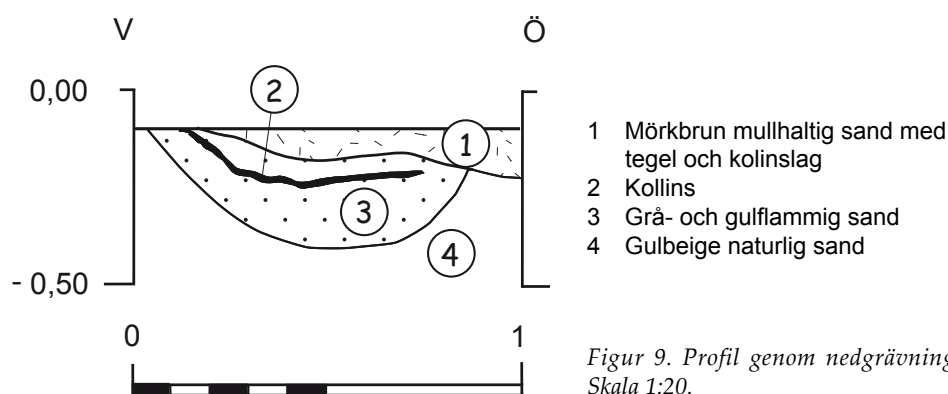
Figur 7. Nedgrävning A2 i profil. Fotografat från sydost. Foto: Britt-Marie Hägerman

A2 Nedgrävning

Anläggningen var oval, 1,3–2,5 meter stor (SÖ-NV) och 0,3 meter djup. I ytan syntes grå humös sand, sotfläckar samt rötter. I profil var anläggningen skålformad och i fyllningen låg två slaggbitar (figur 7 och 8). Den ena var en del av en slaggsålla, 0,24x0,3 meter stor, från en blästa. Den andra var troligen också slagg inifrån en ugn, 0,1x0,17 meter stor. Kolprov togs i mitten av anläggningen.

Figur 8. Slaggsålla i A2. Foto Britt-Marie Hägerman.

A3 Nedgrävning

Anläggningen var oval, 1,0–2,0 meter stor (N-S) och 0,3 meter djup (figur 9). Utbredningen åt väster var oklar då dräneringen runt det befintliga huset skar västra långsidan. I ytan syntes matjord, kol samt tegelfragment. I profil var anläggningen skålförmad och fyllningen bestod av en kollins under ett mullhaltigt kulturlager med relativt mycket tegelfragment. Kollinsen var omgiven av gråvit, eldpåverkad sand/lera. Kolprov togs i mitten av anläggningen.

A4 Nedgrävning

Anläggningen var oval, 0,3–0,6 meter stor (NNÖ-SSV) och 0,06 meter djup (figur 10). I ytan och i fyllningen var gråvit, eldpåverkad sand med sot- och kolfläckar. I profil var anläggningen skålförmad.

Figur 10. Nedgrävning A4 i profil. Fotograferat från väster. Foto Britt-Marie Hägerman.

Resultat

Nedgrävningarna var svåra att funktionsbestämma. Tre av dem var relativt stora (1–1,3x1,2–2,5 meter, A1, 2 och 3) och alla var skålförmiga. De fyra anläggningarna var även likartade i färg och innehåll, förutom att en innehöll slagg (A2), med andra ord, fyllningen bestod av grå något mullhaltig sand, fläckvis vitgrå eldpåverkad sand och en eller flera kollinsar. Teglet i A3 bör kunna kopplas till bytomten och kollinsen i A1 bör höra ihop med kolning, även om anläggningen inte ser ut som de tidigare undersökta kolningsgröparna på Tunaslätten.

Datering

Kol från tre anläggningar vedartsanalyserades av Scandinavian Dendro Dating, Tyskland. Två av dem daterades sedan genom ¹⁴C-analys (figur 11 och 12). Analysen genomfördes vid Tandemlaboratoriet, Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet. Kalibreringen gjordes i OxCal 4.2.3 (Bronk Ramsey 2009), atmosfärisk kurva IntCal 13 (Reimer m.fl. 2013).

Anl. nr	Kontext	Tall	Gran	AI	Antal år från bark	Till ¹⁴ C-analys
1	nedgrävning		x		max. 30	x
2	nedgrävning	x			max. 50	x
3	nedgrävning	x		x	max. 15	

Figur 11. Vedartsanalys av Thomas Seip Bartholin, Scandinavian Dendro Dating, Tyskland.

Anl. Nr	Kontext	¹⁴ C BP	Kalibrerat 1 σ	Analysnr
1	nedgrävning	1308 \pm 30	664–710 e.Kr. (49,4 %) 746–764 e.Kr. (18,8 %)	Ua-47017
2	nedgrävning	1562 \pm 35	429–495 e.Kr. (49,1 %) 508–521 e.Kr. (8,8 %) 527–541 e.Kr. (10,51 %)	Ua-47018

Figur 10. ¹⁴C-dateringar kalibrerade med OxCal 4.2.3 (Bronk Ramsey 2009), atmosfärisk kurva IntCal 13 (Reimer m.fl. 2013). Dateringarna visar att området nyttjades under yngre järnålder.

Tolkning

Inom den nu aktuella undersökningsytan har inga tydliga spår av bebyggelse framkommit. Däremot har det funnits historisk bebyggelse i närheten som givit tegelkross i jorden. Slaggen, den eldpåverkade sanden och dateringarna visar på att det funnits en blästplats i närheten under yngre järnåldern. A1 kan eventuellt vara en kolningsgrop.

Tidigare utförda arkeologiska undersökningar i området har visat att den förhistoriska och medeltida bebyggelsen främst legat mellan Dalälven och nuvarande väg 800. Även om lämningarna i föreliggande undersökning var svårtolkade styrker de de tidigare resultaten. I jämförelse med att huvuddelen av de undersökta blästplatserna på Tunaslätten har daterats till vendel-/vikingatid är den aktuella dateringen till folkvandringstid tidig.

Dalarnas museum förordar inga ytterligare arkeologiska insatser vid aktuellt arbetsföretag men vid eventuella framtida markarbeten i och vid Kårby gamla bytomt (RAÄ 830:1) bör området arkeologiskt undersökas. Bytomtens avgränsning är idag snålt tilltagen. Den skulle behöva vidgas så att hela området som på 1600-talet definierades som bytomt inkluderades.

Måluppfyllelse

Följande mål uppfylldes inom ramen för förundersökningen:

- Kunskapen om fornlämningen har fördjupats.
- Fornlämningens innehåll och fördelning inom området har klargjorts.
- Bevaringsförhållandena har kunnat bedömas.
- Lämningarna har preliminärt daterats.
- Fornlämningens vetenskapliga potential har värderats.
- Arbetet har utförts inom givna kostnadsramar.

Sammanfattning

I samband med att Jan Sjöberg planerade en tillbyggnad av bostadshuset som berörde Kårby gamla bytomt (RAÅ 830:1) på fastigheten Kårby 1:5, Stora Tuna socken, Borlänge kommun, utförde Dalarnas museum en arkeologisk förundersökning. Undersökningsytan var 7x12 meter stor (N-S) och matjordslagret 0,25–0,35 meter tjockt. Matjorden schaktades bort ner till sanden. I matjorden återfanns enstaka tegelfragment. Fyra nedgrävningar med sot- och kolfläckar i fyllningen framkom. I två nedgrävningar, A1 och A3, fanns det kollinser i botten och i A2 återfanns två fragment av slaggskårer från blästor. Två anläggningar, A1 och A2 ¹⁴C-daterades till folkvandringstid respektive vendeltid.

Inom den nu aktuella undersökningsytan framkom inga tydliga spår av bebyggelse, även om den låg inom bytomten. Däremot har området nyttjats i samband med den folkvandrings- och vendeltida järnframställningsplats som troligen funnits i närheten.

Dalarnas museum förordar inga ytterligare arkeologiska insatser vid aktuellt arbetsföretag men vid eventuella framtida markarbeten i och vid Kårby gamla bytomt bör området arkeologiskt undersökas. Avgränsningen för bytomten behöver justeras.

Referenser

- Bennström, G. & Burman, A. & Carlsson, E. 2000. *Arkeologisk utredning längs väg 800, Kälavet-Torsång genom Borlänge stads, Stora Tunas och Torsångs socknar, Borlänge kommun, Dalarna*. Arkeologisk rapport 2000:2. Dalarnas museum. Falun.
- Bronk Ramsey, C. 2009. Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* 51 (1), s. 337–360.
- Pamp, B. 1988. *Ortnamnen i Sverige*. Serie B: Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Studentlitteratur, Lund.
- Reimer, P. J. m.fl. 2013. IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0–50,000 Years cal BP. *Radiocarbon* 55 (4), s. 1869–1887.
- Ståhl, H. 1982. *Ortnamn i Dalarna*. Almqvist & Wiksell Förlag AB, Stockholm.

Historiskt kartmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet. Akt U2:164. Geometrisk jordebok. 1644–46.

Internet

- FMIS Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem. www.fmis.raa.se/fmis. 2013-07-12.
- LMV Lantmäteriets historiska karttjänst. www.lantmateriet.se. 2013-07-12.
- LSA Lantmäteristyrelsens arkiv. Riksarkivet. www.riksarkivet.se. 2013-07-12.
- SOFI Institutet för språk och folkminnets ortnamnsdatabas. www.sofi.se. 2013-07-12.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer: 431-5276-2013
Länsstyrelsens beslutsdatum: 2013-06-27
Ekonomiskt kartblad: 13F 1g Domnarvet
Socken: Stora Tuna
Fornlämning, RAÄ nr: 830:1
Fastighet: Kårby 1:5
Koordinater (SweRef 99 TM): N 6703105
E 1528642

Höjd (RH 70): 110 meter över havet
Inmätning: manuell
Vedartsanalys: Thomas Seip Bartholin
Scandinavian Dendro Dating

¹⁴C-analys: Uppsala Universitet
Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Uppdragsgivare: Jan Sjöberg
Utförandetid: 16 juli 2013
Undersökt yta, kvadratmeter: 84
Fälttid: 10 timmar
Grävmaskintid: 1 timme
DM projektnummer: 1519
DM diarienummer: 88/13
Arkeologisk personal: Britt-Marie Hägerman
Joakim Wehlin

Projektansvarig: Eva Carlsson

Dokumentationsmaterialet bestående av 25 foton och 2 planer förvaras på Dalarnas museum. Inga fynd tillvaratogs.

Figurförteckning

- Figur 1. Utdrag ur terrängkartan med undersökningsområdet inom den svarta ringen. Skala 1:50 000.
- Figur 2. Utdrag ur fastighetskartan med undersökningsytan inom den svarta cirkeln och omgivande fornlämningsområden markerade med ljusrött. Skala 1:10 000.
- Figur 3. Utdrag ur geometrisk jordebok (U2:164) över byarna Kårby och Åby från 1645, rektifierad mot fastighetskartan. Dagens vägar är rödbruna, fornlämningarna ljusröda och aktuell undersökningsyta gul. Skala 1:4 000.
- Figur 4. Översikt över undersökningsytan. Fotograferat från syssydost. Foto Britt-Marie Hägerman.
- Figur 5. Detaljplan över undersökningsytan med anläggningar och profiler markerade. Skala 1:200.
- Figur 6. Nedgrävning A1 i profil. Fotograferat från norr. Foto Britt-Marie Hägerman.
- Figur 7. Nedgrävning A2 i profil. Fotograferat från sydost. Foto: Britt-Marie Hägerman
- Figur 8. Slaggskälla i A2. Foto Britt-Marie Hägerman.
- Figur 9. Nedgrävning A3 i profil. Fotograferat från norr. Foto Joakim Wehlin.
- Figur 10. Nedgrävning A4 i profil. Fotograferat från väster. Foto Britt-Marie Hägerman.
- Figur 11. Vedartsanalys av Thomas Seip Bartholin, Scandinavian Dendro Dating, Tyskland.
- Figur 10. ¹⁴C-dateringar kalibrerade med OxCal 4.2.3 (Bronk Ramsey 2009), atmosfärisk kurva IntCal 13 (Reimer m.fl. 2013). Dateringarna visar att området nyttjades under yngre järnålder.

Dalarnas museum

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

Besöksadress

Stigaregatan 2-4, Falun

Tel 023-76 55 00

info@dalarnasmuseum.se

www.dalarnasmuseum.se